

Лучик В. В.

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ТОПОНІМІВ УКРАЇНИ

К : ВЦ «Академія», 2014.— 544 с.

Автор рецензованого словника В. В. Лучик, знайний у слов'янській ономастичній науці мовознавець, зробив широкий етимологічний огляд усього топонімного простору України, розпочавши від лімніміа *Авдієве озеро* та завершивши ойконімом смт. *Яцикове*.

Як зазначає сам укладач, у праці «пояснено походження 3700 сучасних та історичних топонімів», тлумачення яких розкрито в 2600 етимологічних статей. Топонімний матеріал, судячи із загального огляду, має рівнорозподільний характер: гідроніми, ойконіми, ороніми. Власне, вихід такої праці продиктований ще й певним громадянським обов'язком її автора не тільки перед фахівцями в галузі ономастики, а радше — перед суспільством. Адже видавці словника позначкою «довідкове видання» уможливають широкому загалу доступ до зрозумілого пояснення походження найвідоміших історичних географічних назв України.

На жаль, наші освітяни, студенти, учні, тобто цільова аудиторія словника, не мають достатніх широких філологічних, історичних, географічних знань, не кажучи вже про етимологічні підходи, щоб уміти правильно відчитати й усвідомити глибинну суть (первинне значення, мотивацію появи) тієї чи іншої пропріальної назви. І найбільшу небезпеку тут становить так звана народна етимологія, де незрозуміле походження тієї чи іншої назви інтерпретується на підставі власного життєвого досвіду. Подібний матеріал, звісно, є цікавим і опрацьовується та видається науковцями-фольклористами у вигляді збірок різного роду топонімних легенд та переказів¹. Ми, зрозуміло, не применшуємо значення подібного матеріалу й для ономастів, адже його врахування почасти може вивести й етимолога на правильну інтерпретацію походження назви. Інша річ, коли з'являється друкована продукція словниково-довідкового характеру, зміст якої формують фахівці нефілологічних галузей із претензією на «правильне» розкриття етимології топоніма.

І тут треба завдячити науковій коректності В. В. Лучика, який, по суті, своїм «Етимологічним словником топонімів України»

спростовує й подає в етимологічно правильному руслі всі ті топоніми, які свого часу пробував пояснити М. Т. Янко в «Топонімічному словнику-довіднику Української РСР» (К. : «Рад. школа», 1973) та наступному його ж перевиданні — «Топонімічний словник України» (К. : «Знання», 1998), а за посиланням <http://www.toponymic-dictionary.in.ua/> можна перейти до електронної версії «Топонімічний словник України, 2009». Мовознавці, зрештою, мали б скласти подяку українському географу, педагогу та краєзнавцю М. Т. Янку не тільки за зібраний багатий і цікавий історично-етно-культурний матеріал, а також і за лінгвістичну сміливість у підході до тлумачення власних назв.

Тож у пропонованій рецензії ставимо собі за мету не аналіз кількості спростувань чи виправлення помилок географа та краєзнавця М. Т. Янка академічним ученим-мовознавцем В. В. Лучиком. Хочемо тут поділитися власними думками з приводу того, наскільки запропонована методика порівняльно-історичного аналізу, структура словникових статей, урахування новітніх вітчизняних і славистичних видань² допомогли авторові найповніше викласти, за його словами, «основні версії щодо походження топоніма».

Висловимо лише деякі міркування щодо етимологізації певних топонімів (зокрема ойконімів) з огляду на наявну в нашому розпорядженні історичну джерельну базу.

Так, назву населеного пункту *Вигода* (кол. *Пациків*), Дол. р-н, І-Ф. [АТУ³, 124] автор правильно виводить від апелятива *вигода* в його основному значенні: «те, що дає якийсь прибуток, зручність у чомусь, сприятливі умови» (с. 117–118) і наводить низку онімних підтверджень суміжних об'єктів. Порівняймо ще структурно й значеннєво близькі назви населених пунктів: укр. *Вигода* (Вн., Жт., Од., Тр., Хм.) [АТУ, 374]. Про цю «*Вигоду*» можемо сказати конкретніше, адже йдеться про назву спочатку корчми, а пізніше — і суміжних дворів, з яких утворилося поселення. Однак саме в такій фіксації ойконім *Вигода* засвідчений у 1883 р. (с. 117

¹ Див., наприклад: Писана криниця: топонімічні легенди та перекази українців Карпат / Зібрав і впоряд. В. Сокол.— Л., 1994.— 208 с.; Євшан-зілля: легенди та перекази Поділля / Зібрав та впоряд. П. Медведик.— Л., 1992.— 288 с.

² Див., зокрема: *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* / Pod. red. K. Rymuta i B. Czopek-Kopciuch.— Kraków, 1996–2013.— Т. 1–9 (Рo-Q).

³ Список скорочень див. у кінці рецензії.

словника), хоча в джерелах він зазначений уже під 1578 р. як *Пациків* (*Paczikow / Pacykow* [Zdż. XVIII / 1, 82]). Важливішим видається, очевидно, аналіз первинної назви поселення, яка вказує, судячи з посесивної структури, на ім'я засновника чи першопоселенця **Пацика*. Антропонім трактуємо як демінутив із суф. *-ик* від вихідного *Паць* або ж від особової назви *Пачекъ / Пачикъ* [Морошкин, 148] з огляду на одну з фіксацій типу *Paczikow* (див. вище) + посесив на *-овъ* > *-ів*. В основі поданих антропонімів польська дослідниця А. Чапля⁴, аналізуючи цю ж назву населеного пункту, вбачає особову назву (?) *Павель*. Ця назва простежується і в 1886 р. [SG, VII, 810]. Далі маємо її запис у 1905 р. як *Выгода / Wugoda* [ПГН, 13]. Потім знову йде її офіційне подання як *Пациків* (*Pacyków*) у записі з 1931–1938 рр. [SMRP, 1236]. А в «Історії міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область» вказано, що с. *Выгода* було засноване 1883 р. на теренах сусіднього села *Пациків*, яке з 1966 р. входить до його складу [ІМСУ(І-Ф), 215]. Тут явна помилка, адже с. *Пациків* як першопоселення не могло бути поглинутим с. *Выгода*, що постало від групи будівель побіля корчми з однойменною назвою. При аналізі цього ойконіма радше маємо говорити про повернення населеному пункту *Выгода* його первинної назви, тобто *Пациків*.

Стосовно назви міста *Теребовлі*, *Тереб. р-ну*, *Тр.* [АТУ, 265], яку В. В. Лучик схильний розглядати «як посесив на **ъ* від друз. антропоніма *Теребовъ*» (с. 468), то тут свого часу ми запропонували етнонімно-антропогенну версію походження *Теребовлі*, яку виводимо від племені *требовлян*. Появу цієї назви, на нашу думку, можна віднести до пізньої праслов'янської доби та структурно зарахувати до однієї з найпоширеніших слов'янських словотвірних моделей на *-ане / -ани* для етнонімів, утворених від основних топографічних об'єктів, у межах яких проживали давні етноси, як-от: **berž-ane* (< **bergъ*), **buž-ane* (< р. Буг), **moravj-ane* (< Морава), **rěč-ane* (< **rěka*) та реконструювати у формі **terbo(v+jb)-ane* > **terbovl-ane* із семантикою «жителі витереблених, розчищених під посіви територій» (відомо, що епентетичний *l* після губного приголосного є досить частим в основах багатьох давньоруських топонімів, напр.: *Браславль*, *Любомль*, *Переяславль*, *Путивль*, *Ярославль*)⁵.

Поряд із словниковою статтею, назвою гірського пасма *Гологори* (с. 159), на нашу думку, можна було б подати ще й історичний, контактний із названням оронімом (у межах Львівської області), ойконім *Гологори*, Зол. р-н, Льв. [АТУ, 179], згаданий ще в літо-

писах у записі: на *Голыхъ горахъ* 1144 р. [ПСРЛ, 2, 295], с *Голыхъ горъ* 1231 р. [ПСРЛ, 1, 510] та в пізніших середньовічних джерелах: *Gologóry* (w. Lwów) 1440 р., *Gologóry* (Złoczyw) 1445 р., *Gologori* 1461 р., *Gologórki* (pn. Gologury), *de Gologory* 1488 р., *Gologory* 1768 р. [AGZ, II, 124; VI, 64; IX, 135; XIV, 9; XV, 253; XXIII, 576–577], *opidi Gologori* 1469, *Gologori* 1578 [Zdż. XVIII / 1, 25, 62], *Gologóry* 1790 [RGL, 14]; *Gologóry* 1881 [SG, II, 675], *Гологуры / Gologóry* 1905 [ПГН, 15], *Gologóry* 1931–1938 [SMRP, 458], *Гологори* 1968 [ІМСУ(Ль.), 399]. Ойконім щодо ороніма (при правильному його тлумаченні автором: < *голі гори* — там же) можна вважати секундарним за часом виникнення, проте цікавим з огляду на давню локалізацію й залюднення цієї території.

Завершуючи огляд солідного академічного «Етимологічного словника топонімів України», хочемо наголосити на його важливому як науковому характері, так і зрозумілості, доступності та значній просвітницькій ролі для фахового й пересічного читача в Україні. Авторів ж, Василю Вікторовичу Лучику, бажаємо подальших здобутків на ономастичній ниві.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АТУ — Українська РСР : Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 р. / Відп. ред. В. І. Кирненко, В. І. Стадник. — К., 1987. — 504 с.
- ІМСУ(І-Ф.) — Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. — К., 1971. — 639 с.
- ІМСУ(Ль.) — Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. — К., 1968. — 979 с.
- Морошкин — *Морошкин М. Я.* Славянский именослов или собрание славянских личных имен. — СПб., 1867. — 213 с.
- ПГН — Русско-польский и польско-русский алфавитные перечни географических названий помещенных на карте Галиции и Буковины инж. Корнмана. — К., 1915. — 124 с. (60 с. + 64 с.).
- ПСРЛ — Полное собрание русских летописей. — М., 1962. — Т. 1–2.
- AGZ — Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardynskiego we Lwowie. — Lwów, 1868–1935. — Т. 1–25.
- RGL — Regna Galicie et Lodomeriae Josephi II et M. Theresiae augg. iussu... — 1790 r. Nomina Circulorum (numerus Chartae respondentia): 9. Przemyślenfis; 10. Samborienfis; 11. Zolkievienfis; 12. Leopollenfis; 13. Stryenfis; 14. Złoczovienfis; 15. Brzezanyenfis; 16. Stanislavovienfis; 17. Tarnopolienfis; 18. ZaleŹczykienfis.
- SG — Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Red. T. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. — Warszawa, 1880–1902. — Т. 1–15.
- Zdż. XVIII / 1 — Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemia Ruskie : Rus Czerwona / Opisana przez A. Jabłonowskiego. — Warszawa, 1902. — Т. 18. Cz. 1.
- SMRP — Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej z oznaczeniem terytorialnie im właściwych władz (...). — Przemyśl ; Warszawa, 1931–1938.

Я. РЕДЬКВА
(Чернівці)

⁴ Czaplă A. Nazwy miejscowości historycznej ziemi Lwowskiej. Źródła i monografie 379. — Lublin, 2011. — S. 145.

⁵ Редьквa Я. Теребовля етнічно-антропогенна vs. Теребовлі антропонімічної та «жертвовної» // Problems of modern philology, pedagogics and psychology. — London, 2012. — P. 144–145.

ХРОНІКА

14–15 травня 2015 року в Києві відбулася Міжнародна наукова конференція, присвячена 200-річчю від дня народження одного із засновників слов'янознавства Віктора Івановича Григоровича. Організатором конференції був Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. У конференції взяли участь учені з України та Білорусі.

З вітальним словом на пленарному засіданні виступив директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України академік В. Г. Склярєнко.

Член-кореспондент НАН Білорусі О. О. Лукашанець (Мінськ) у своїй доповіді «Семантика лексики етнонаціональної ідентичності в сучасному дискурсі» зазначив, що В. І. Григорович, як і багато інших засновників сучасної славістики, у своїх дослідженнях багато уваги приділяв питанням Кирило-Мефодіївської традиції у слов'янських мовах і літературах, а також пошукам слов'янської ідентичності. Основну увагу в доповіді було приділено особливостям сучасного політичного та публіцистичного дискурсу і специфічному використанню в ньому лексики етнонаціональної ідентичності, спрямованому на формування певного світогляду і колективної свідомості. Доповідач наголосив, що свідомі маніпуляції такою лексикою у двомовному і багатомовному слов'янському просторі, заангажоване використання сучасними засобами мас-медіа певної лексики істотно впливає на політичну, ідеологічну та національно-культурну специфіку сучасного цивілізаційного розвитку слов'янського, насамперед східнослов'янського, етнонаціонального континууму і вимагає пильної уваги не тільки політиків, а й передусім лінгвістів. У доповіді Т. В. Радзівєвської «В. І. Григорович та його відрядження у слов'янські землі 1844–1847 рр.: дискурс наукових звітів» розглядається один з важливих періодів наукового життя Григоровича, пов'язаний з його відрядженням у 1844–1847 роках до слов'янських земель Європейської Туреччини та його відображення

в текстах звітів. Подорож ученого, здійснена з метою пошуку слов'янських писемних пам'яток та інших матеріалів для вивчення історії, культури, мов південних слов'ян, а також підготовча діяльність до неї описані у виданні «Донесения В. И. Григоровича об его путешествии по славянским землям» (Казань, 1915). Це видання, що складається з низки листів, звітів, проекту подорожі та ін., є найповнішим документом, який дає уявлення про обсяг зробленого дослідником. Основний акцент у доповіді зроблено на дискурсивному аспекті текстів-звітів, що відзначаються гетерогенністю. О. В. Прискока (Глухів) присвятив доповідь «До питання про походження старослов'янських азбук». дослідженню В. І. Григоровичем дискусійного питання, що стосується слов'янських азбук. Доповідач обрав тему, пов'язану з історією глаголиці, і висвітлив сучасні погляди на джерела цієї азбуки і її авторства. Доповідь Є. М. Степанова (Одеса) «Наукові ідеї та подвижницька діяльність В. І. Григоровича в розвитку Одеської філологічної школи» присвячена проблемі становлення, розвитку та діяльності наукової школи слов'янознавства в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова. Засновником цієї школи був В. І. Григорович, діяльність якого суттєво вплинула на славістичні дослідження в галузі філології, історії, етнології та правознавства. Як зазначив доповідач, в одеський період діяльності Григорович продовжував подвижницьку збиральницьку діяльність, займався організацією наукових і методичних досліджень із славістики, разом з проф. Ф. К. Бруном започаткував ономастичні дослідження в Одесі на матеріалі регіональної топонімії, уперше звернув увагу на проблему навчання в умовах близькоспорідненого білінгвізму. В. В. Лучик у доповіді «Найближчий топонімний простір В. І. Григоровича: історико-етимологічний аспект» розглянув пов'язані з Григоровичем топоніми, що називають ті населені пункти й країни, де пролягав життєвий і творчий шлях

ученого. Етимологія таких географічних назв до певної міри характеризує те етномовне середовище, яке сформувалося на час засвоєння цих територій і зберігається подекуди донині. Найближчий топонімічний простір Григоровича становлять: назви поселень Балата, Умань, Харків, Дерпта (Тарту), Казань, Москва, Одеса, Єлисаветград; назви країн і земель Україна, Росія, Греція, Македонія, Болгарія, Румунія, Австрія, Далмація, Чорногорія, Сербія, Італія, Чехія. Доповідь Л. К. Вахніної «Визначні постаті української славистики в енциклопедичному словнику «Українська славистична фольклористика» присвячена висвітленню основної концепції та джерельної бази майбутнього видання, зокрема представлено на його сторінках імені відомих українських і зарубіжних славистів від XIX до початку XXI ст., які сприяли формуванню та становленню української фольклористики.

О. І. Скопненко у доповіді «Джерела історії нової білоруської літературної мови: етюди до проблеми» проаналізував підходи сучасних білоруських дослідників до проблеми спадкоємності між старобілоруською та новою білоруською літературними мовами. Упродовж усього XIX ст. становлення нової білоруської літературної мови значною мірою залежало від стану польськомовної літератури на території Білорусі. На українських землях ситуація була іншою, розвиток нової української літературної мови не був пов'язаний зі станом польськомовної літератури. Наразі славистична наука ще не має достатньої кількості аргументів, щоб процес спадкоємності між старобілоруською та новою білоруською мовами розглядати як цілком доведений. У доповіді І. А. Казимирової «Лінгвістична термінологія праць В. І. Григоровича» обґрунтовано необхідність залучення історичного матеріалу для вивчення терміносистеми лінгвістики та її відображення в історичному словнику лінгвістичних термінів. Термінологічний аспект мовної особистості розглянуто за допомогою категорії когнітипу — домінантної когнітивної моделі номінації, яка відтворює напрямок мисленнєвої діяльності людини в процесі створення нового імені й відбиває особливості певного етапу розвитку людського суспільства. У доповіді Т. Я. Марченко «Історичний розвиток суфіксальних одиниць у слов'янському словотворенні» розглянуто формальні та семантичні зміни в системі суфіксального слов'янського сло-

вотворення, викликані дією загальнослов'янських та специфічних фонетичних законів, а також смислові перетворення у складі семантичних парадигм слов'янських суфіксальних одиниць. У доповіді В. Є. Федонюк «Віктор Іванович Григорович у його зв'язках з П. Й. Шафариком» об'єктом уваги стали стосунки вчених під час п'ятимісячного перебування Григоровича в Празі на завершальному етапі експедиції слов'янськими землями. Аналіз звітів, які Григорович подавав під час подорожі та після її закінчення керівництву, окремих наукових праць Григоровича та Шафарика, листування між відомими славистами в 1847–1857 рр. дозволив зробити висновок про партнерський характер відносин, що зв'язували Григоровича та Шафарика, а також про самостійний характер результатів, яких Григорович досяг у своїй науковій діяльності. Доповідь Л. П. Гнатюк «Дискусійні питання викладання старослов'янської мови у вищій школі» присвячено дискусійним питанням викладання старослов'янської мови у вищій школі. О. В. Іваненко виголосив доповідь «До етимології старослов'янського *человѣкъ*», у якій запропонував нову, відмінну від загальноприйнятих, етимологію праслов'янського соціального терміна **čelověkъ*: **čelo* 'верх', 'верхня частина' + ім'я діяча **věkъ* 'носій життєвої сили' = 'особа чоловічої статі у розквіті життєвих сил'. Така семантична реконструкція дозволила пояснити сучасні значення укр. *чоловік*, рос. *человек*, ст.-сл. *человѣкъ*: 'особа чоловічої статі', 'чоловік (як член подружньої пари)', 'один із членів колективу', 'слуга'. У доповіді І. Ю. Гальчука «Витоки та особливості функціонування церковнослов'янського наголосу» наголошується, що терміни «старослов'янський наголос» або «наголос у старослов'янській мові» вживаються дуже рідко, оскільки рукописні старослов'янські пам'ятки не акцентовані. Історична акцентологічна наука оперує поняттями «праслов'янський наголос», «давньоруський наголос», «церковнослов'янський наголос», «староукраїнський наголос». Традиційне церковне наголошення в українських стародруках виокремити непросто. Якщо монолітності бракувало у фонетичній, граматичній та інших системах церковнослов'янської мови (що знаходило відображення на письмі), то єдиної акцентної системи, яка до початку книгодрукування могла існувати тільки в усній формі, ніколи не було й поготів. Наголошення в церковнослов'ян-

ських пам'ятках українського походження ґрунтувалося на українській акцентній системі. Підстави для такого твердження дає порівняльний аналіз пам'яток, написаних церковнослов'янською мовою українського та московського зразків. Доповідь Л. О. Андрієнко «Церковнослов'янська мова в українській бароковій літературі XVII ст.» порушує питання про екстралінгвальні та власне мовні чинники багатомовності української барокової літератури, розквіт якої припадає на першу половину XVII — другу половину XVIII ст. Зокрема, ідеться про місце, роль і культурну місію церковнослов'янської мови. Наголошується, що багатомовність української літератури доби бароко не була всеохопною. Це була дво- три- та багатомовність творців і споживачів цієї літератури, тобто високоосвічених представників української еліти, і насамперед духовної. Пускаючи коріння в український ґрунт, церковнослов'янська мова захищала українство від культурно-релігійної експансії католицького заходу, і водночас, на жаль, була перешкодою, що стримувала повноцінний розвиток української мови на живомовній основі, особливо ж після сумнозвісних реформ і тиску московської цензури. Доповідь А. В. Гончаренко «Старослов'янська лексика у Києво-Печерському патерику» присвячено особливостям уживання книжної лексики в Києво-Печерському патерику. Бу-

ло встановлено, що практично кожний фрагмент пам'ятки є складною мозаїкою з давньоруських та старослов'янських лексем. Останні найповніше представлені в частинах тексту, зміст яких безпосередньо пов'язаний із церковними справами. У доповіді В. Ю. Франчук «В. І. Григорович у колі сучасників» ішлося про те, що після повернення на батьківщину Григорович, використавши чернетки своїх листів і звіт до Міністерства освіти, а також подорожні нотатки, підготував і видав книжку «Очерк научного путешествия по Европейской Турции». Ця книжка, що витримала кілька перевидань, і досі не втратила своєї наукової цінності. Вона містить не лише важливі бібліографічні дані про нововідкриті тоді слов'янські й грецькі рукописи, стародруки, документи, літописні твори, а й аналіз та оцінку зібраних відомостей. Особливий інтерес становить опис давньої болгарської культури, подорож болгарськими землями, особисті контакти з видатними діячами болгарського відродження, зокрема ігуменом Рильського монастиря Неофітом Рильським і розмови з ним.

Підсумки конференції підведено на заключному пленарному засіданні. Було прийнято рішення про публікацію доповідей у збірнику, присвяченому 200-річчю від дня народження вченого.

Т. ЗАРУБЕНКО